

શ્રાવણ વદ ૧૪, મંગળવાર તા. ૨૮-૮-૧૯૬૨
કાવ્ય-૬ થી ૯, પ્રવચન-૨

કાવ્ય-૬

દાતા ન હર્તા દિવસં વિવસ્વા-
નદ્ય શ્વ इत्यच्युत! दर्शिताशः।
सव्याजमेवं गमयत्यशक्तः,
क्षणेन दत्सेऽभिमतं नताय।।

દેને-લેને કા કામ કુછ, આજ કલ પરસોં કરકે,
દિન વ્યતીત કરતા અશક્ત રવિ, વ્યર્થ દિલાસા દે કરકે.
પર હે અચ્યુત જિનપતિ! તુમ યોં, પલભર ભી નહીં ખોતે હો,
શરણાગત નત ભક્તજનોં કો, ત્વરિત ઈષ્ટ કલ દેતે હો.

અન્વયાર્થ :- (અચ્યુત) હે ઉદારતા આદિ ગુણોં સે સહિત જિનેન્દ્રદેવ!
(વિવસ્વાન્) સૂર્ય તો (ન દાતા ન હર્તા) ન કુછ દેતા હૈ, ઓર ન કુછ અપહરણ
કરતા હૈ, સિર્ફ (અદ્ય શ્વ:) આજ... કલ... (इति) ઈસ તરહ કરકે (दर्शिताशः)
આશા (दूसरे पक्ष में दिशा) દિખાતા હુઆ (अशक्तः सन्) અસમર્થ હોકર (एवम्)
ઐસે હી—બિના લિયે-દિયે હી (सव्याजम्) કપટસહિત (दिवसम्) દિન કો (गमयति)
બિતા દેતા હૈ કિન્તુ હે પ્રભુ! આપ (नताय) નમ્ર મનુષ્ય કે લિયે (क्षणेन) ક્ષણભર
મં (अभिमतम्) ઈચ્છિત વસ્તુ (दत्से) દે દેતે હૈં.

ભાવાર્થ :- લોગ સૂર્યોદય હોતે હી હાથ જોડકર સિર ઝુકાકર 'નમો નારાયણ'
કરતે હુએ સૂર્ય કો નમસ્કાર કરતે હૈં ઓર ઉસસે ઈચ્છિત વરદાન માંગતે હૈં, પર
વહ 'આજ દૂંગા, કલ દૂંગા' ઈસ તરહ આશા દિખાતા હુઆ દિન બિતા દેતા
હૈ; કિસી કો કુછ લેતા-દેતા નહીં હૈ ક્યોંકિ વહ અસમર્થ જો ઠહરા, પર આપ
નમ્ર મનુષ્ય કો ઉસકી ઈચ્છિત વસ્તુ ક્ષણભર મં દે દેતે હૈં; ઈસ તરહ આપ
સૂર્ય સે ભી બઢકર હૈં. ૬.

કાવ્ય-૬ ઉપર પ્રવચન

આ 'વિષાપહાર સ્તોત્ર' ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ છે. ભગવાનની સ્તુતિમાં મંદિરમાં
હતા. એની પાસે આ સ્તુતિ કહેવાણી છે. ધનંજય મહાકવિ એના દીકરાને, સર્પને કારણે

બેહોશ થયેલ. પોતે પોતાના ધ્યાનની ધારામાં ભક્તિ, એ આત્મશક્તિની ભક્તિ કરતા હતા. બહારથી ભગવાનની ભક્તિ ચાલતી હતી. ખરેખર તો વ્યવહારભક્તિની પાછળ નિશ્ચય ભક્તિ પરિણામનરૂપ હો એને ભગવાનની વ્યવહારભક્તિ કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે કાંઈ? શક્તિની ભક્તિ. સવારે શક્તિ ચાલે છેને? એવું આત્મદ્રવ્ય, એની દૈવી શક્તિઓ, એની ભક્તિનું શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનું પરિણામન ચાલે એને વ્યવહારભક્તિમાં વિકલ્પો વીતરાગના બહુમાનના ઉઠે, એમાં શુદ્ધિ પણ વધે અને પુણ્ય પણ લોકોત્તર અલૌકિક પુણ્ય બંધાય. એવી ભક્તિ સમ્યજ્ઞિને હોય છે. સમજાય છે? એવી ભક્તિ સમ્યજ્ઞિ કરે છે.

અહીંયાં પાંચ ગાથા સુધી આવી ગઈ વાત. હે પ્રભુ! આપ તો મૂર્ખાઓના વૈદ્ય છો. એમ કહ્યું ને બાળ-બાળ. બાળ કહ્યું. પ્રભુ! આપ તો બાળ જીવોના વૈદ્ય છો ને? આપે તો એની ચિકિત્સા બરાબર જાણી છે અને એનો ઉપાય પણ આપે બરાબર બતાવ્યો છે. એ સર્વજ્ઞ આપ સિવાય કોઈ બીજો બાળની ચિકિત્સા જોઈ અને એનો ઉપાય કહે એવો બીજો દેવ અમને દેખાતો નથી. સમજાણું કાંઈ? એમ કરીને પોતે ધનંજય ભગવાનની સ્તુતિમાં રેલમછેલ તરબોળ થઈ જાય છે.

જુઓ! છઠી ગાથા.

દાતા ન હર્તા દિવસં વિવસ્વા-

નદ્ય શ્વ इत्यच्युत! दर्शिताशः।

सव्याजमेवं गमयत्यशक्तः,

क्षणेन दत्सेऽभिमतं नताय॥

એનું હિન્દી.

દેને-લેને કા કામ કુછ, આજ કલ પરસોં કરકે,

દિન વ્યતીત કરતા અશક્ત રવિ, વ્યર્થ દિલાસા દે કરકે.

પર હે અચ્યુત જિનપતિ! તુમ યોં, પલભર ભી નહીં ખોતે હો,

શરણાગત નત ભક્તજનોં કો, ત્વરિત ઈષ્ટ ફલ દેતે હો.

શું કહે છે? જુઓ! એ ગાથા તો આપણે આવી ગઈ છે પ્રવચનસારમાં ૮૦મી. જેણે અરિહંતના દ્રવ્ય ને ગુણ ને પર્યાય જાણ્યા, લક્ષમાં લીધા, અંતરમાં એને રુચિગત થયા. સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞદશા એક સમયમાં.. કહે છેને સંમતભદ્રાચાર્ય? હે પ્રભુ! આ જગતમાં એક સેકન્ડના અસંખ્ય ભાગમાં એક સમય અને ત્રણ ભાગ દ્રવ્યના. ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવ. એક સમયના ત્રણ સતો—ત્રણ સત્. સમય એક ત્રણ સત્ પ્રભુ! આપે જોયા. અમે નક્કી કર્યું કે આપ જ સર્વજ્ઞ છો. આપ સિવાય કોઈ સર્વજ્ઞ છે નહિ. એમ જેણે સર્વજ્ઞપદનું બરાબર પર્યાય સર્વજ્ઞની આવી હોય, મોક્ષતત્ત્વ આવું હોય, અરિહંત અને સિદ્ધની પર્યાય પરિપૂર્ણ જ્ઞાન-દર્શન-આનંદથી ભરેલી (અવસ્થા આવી હોય) એવી જેણે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી

શ્રદ્ધા કરી છે, વિશ્વાસ કર્યો છે એ આત્માની અંદર મેળવીને તેને સમ્યક્દર્શનપણે પરિણામાવે છે. સમજાય છે કાંઈ? કેવળજ્ઞાનની શ્રદ્ધામાં જ મોટા વાંધા. વાંધા અનંતકાળથી. ઓહો..! પૂર્ણ પ્રભુ! આપની મેં ભક્તિ અનંત કાળમાં કરી (નથી) જિનપતિ તરીકે દેવ અનંત કાળમાં સ્વીકાર્યા નથી. સ્વીકાર્યા ક્યારે કહેવાય? સર્વજ્ઞ પરમાત્માની જે પર્યાય એક દ્રવ્યની પરિપૂર્ણ, ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને હસ્તામલકની પેઠે જાણે છે. એવા જ્ઞાનનો પર્યાય જે ગુણ ને દ્રવ્યમાંથી આવ્યો, પરિપૂર્ણ થયો એના ભાનસહિત ભક્તિ ભગવાનની, એને કહે છે હે નાથ! અમે જિનપતિ તરીકે તને ધાર્યા નથી. આપના દાસ અમે અનંત કાળમાં થયા નથી. સર્વજ્ઞપદની પર્યાય, એના દાસ થયા નથી. પ્રભુ! હવે અમે દાસ થયા છીએ. શેઠી!

તો કહે છે, ‘અચ્યુત’ ‘હે ઉદારતા આદિ ગુણોંસે સહિત...’ જુઓ! આ સર્વજ્ઞ ભગવાનની સ્તુતિ અને સર્વજ્ઞ ભગવાન એવો આત્મા. નિશ્ચયસ્તુતિ અંદરના પરિણામનની, વ્યવહાર સ્તુતિ. ભગવાનના સન્મુખના વિકલ્પની. એક સમયમાં બેય ધારા વહે છે. એને વાસ્તવિક તરીકે વ્યવહારભક્તિ કહેવામાં આવે છે. ‘એ ઉદારતા આદિ ગુણોં સે સહિત...’ ‘અચ્યુત’ આપના ગુણો ચ્યુત થાય નહિ. એવા સહિત ‘જિનેન્દ્રદેવ! સૂર્ય તો...’ ‘ન દાતા ન હર્તા’ જુઓ! શું લીધું છે? એ સૂર્ય પ્રકાશનો પિંડ તો છે, સૂર્ય પ્રકાશનો પિંડ તો છે, પણ ‘ન કુછ દેતા હૈ, ઔર ન કુછ અપહરણ કરતા હૈ,...’ કોઈને કાંઈ દે નહિ, કોઈનું કાંઈ હરે નહિ.

‘સિઈ આજ... કલ... ઈસ તરહ કરકે આશા દિખાતા હુઆ...’ અથવા સૂર્યનો પ્રકાશ તો આશા અથવા દિશા દેખાડે છે. આપે (કે) લેતા (નથી). દિશા દેખાડે કે જો આ દિશા ઉગમણી, આ દિશા આથમણી, આ દિશા... સમજાણું કાંઈ? હે પ્રભુ! ‘આજ... કલ... ઈસ તરહ કરકે આશા દિખાતા હુઆ અસમર્થ હોકર...’ એ સૂર્યપ્રકાશ આત્માના પ્રકાશને દેવાને સમર્થ નથી. એ ચૈતન્યપ્રકાશની પ્રાપ્તિમાં એ સમર્થ નથી. દિશા દેખાડી અને સાંજે આથમી જાય છે. દિશાઓને દેખાડીને પ્રકાશનો પુંજ સાંજે અસ્ત થઈ જાય છે.

‘એસે હી-બિના લિયે-દિયે હી કપટસહિત...’ અથવા એ બહાને ‘દિન કો બિતા દેતા હૈ...’ દિવસ આખો ચાલ્યો જાય છે. ‘કિન્તુ હે પ્રભુ!’ હે સર્વજ્ઞ પ્રભુ! ત્રિલોકનાથ વીતરાગ! ‘આપ નમ્ર મનુષ્ય કે લિયે...’ વિનયવાન માટે. આપનો જેણે વિનય કર્યો, ભક્તિ કરી, પૂજા કરી, બહુમાન કર્યું, સત્કાર કર્યો. આ સર્વજ્ઞપદ આવું છે. એમ જેણે બહુમાનપણે, વિનયપણે, નરમાશપણે ‘નમ્ર મનુષ્ય કે લિયે ક્ષણભર મેં ઈચ્છિત વસ્તુ દે દેતે હૈ.’ ક્ષણભરમાં કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. શેઠી! ભગવાન આપતા હશે ને?

સૂર્યનો પ્રકાશ ક્યાં પ્રભુ! અને તારો ચૈતન્યપ્રકાશ ક્યાં! તારા લક્ષે જેને આત્માનું ભાન થયું, તારું સ્વરૂપ આવું પરિપૂર્ણ છે એવો જ હું એમ જેને ચૈતન્યના ભાન થયા એ ક્ષણમાત્રમાં આત્માની દશાને પ્રાપ્ત કરાવે છે. આત્માની દશાની દિશાને પ્રાપ્ત કરાવે છે. સૂર્ય તો બહારની

દિશાને દેખાડીને સાંજે ચાલ્યો જાય છે. પણ તમે તો હે ભગવાન! પોતાની નિર્મળદશા પ્રગટાવી, બતાવી આ વસ્તુ ચૈતન્યપ્રભુ એમાં તું જા, તને એમાંથી જોઈતું બધું મળી રહેશે એમ ભગવાન કહેનાર છે. અને એ ભગવાન દાતા છે. અને એ હર્તા છે. વિકાર ને અલ્પજ્ઞનો નાશ કરનારા અને સર્વજ્ઞ અને પૂર્ણ આનંદ પ્રાપ્ત કરાવનારા એ ભગવાન નિમિત્ત તરીકે કહેવામાં આવે છે.

અંતરમાં જોઈએ તો આ મોટો આવો સૂર્ય અને દિશા એકલી દેખાડે, પણ આત્માની દશા પ્રાપ્ત કરાવે (નહિ.) હે મહા સામાન્ય ચૈતન્યપ્રભુ! મહા સામાન્ય ચૈતન્ય ધ્રુવધામ પ્રભુ આત્મા. આ તારી જેણે નજરું કરી અને દષ્ટિપથમાં તું ચૈતન્ય આવ્યો એની પર્યાયમાં નિર્મળદશા થઈ અને એની દશા બદલીને દિશા આખી ફરી જાય છે. સમજાય છે કાંઈ? ભગવાન ચૈતન્ય પરમાત્મસ્વભાવ! એ સૂર્ય પ્રકાશપુંજ. આ પ્રકાશપુંજ તો કહે છે કાંઈ નહિ. આ પ્રકાશપુંજ એના અંતર નમો નમો નમઃ. 'નમઃ સમયસારાય.' એવા ચૈતન્યપ્રભુમાં જેણે પોતે નમન કર્યું, નમ્રતા કરી, વિનય કર્યો, આદર કર્યો એની પર્યાયમાં શાંતિની પ્રાપ્તિ સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ એ આત્માના ભાનથી પ્રાપ્ત થાય છે. સૂર્યથી થતી નથી. તું ચૈતન્યસૂર્ય જ જુદી જાતનો છો. ભગવાનને કહે છે, તું ચૈતન્યસૂર્ય જુદી જાતનો, પોતાના આત્માને કહે છે, તારા ચૈતન્યસ્વભાવનો પ્રકાશ તો જુદી જાતનો. તારાથી પ્રાપ્તિ થયા વિના રહે નહિ. કેવળજ્ઞાન અલ્પ કાળમાં લે એવો પ્રભુ તું છો. તો બીજા પુણ્ય આદિની સામગ્રીની, અભ્યુદયની પ્રાપ્તિ થાય, એની તો વિશેષતા છે નહિ. એ તો સાધારણ સાથે મળી જાય છે.

'ભાવાર્થ :-...' જ્ઞાનીની ઈચ્છિત વસ્તુ તો કેવળજ્ઞાન છે. સમજાય છે? છેને? 'ઈચ્છિત વસ્તુ દે દેતે હૈં.' ઈચ્છિત જ્ઞાનીની ભાવના તો શુદ્ધઉપયોગની અને પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિની ઈચ્છા છે. એ સૂર્ય આપી શકતો નથી. પણ ચૈતન્યસૂર્યને ભગવાન ત્રિલોકનાથ આપી શકે છે. કેમ કે એ દેવ છે. દદાતિ ઈતિ દેવઃ. આવે છે? અષ્ટપાલુડમાં આવે છે. હે ભગવાન! આપ તો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ ચારેય આપો છો. શેઠી! પ્રભુ! આપ પરમાત્માદશા નિર્મળાનંદ અનંત કાળમાં જે દશા ન પ્રગટી એવી આપે પ્રગટાવી. અને એ પ્રગટાવીને સૂર્યના કિરણો આમ નાખ્યા. સૂર્ય તો ક્યાંય રહ્યો પણ એના કિરણો આવે તો અહીં કમળ ખીલી જાય. કિરણ આવે તો કમળ ખીલી જાય.

એમ ભગવાન પૂર્ણાનંદ પ્રભુ આપ, જ્યાં પણ આપની વાણીના કિરણો આવ્યા. એને કિરણ કહે છે ને? સમજાય છે કાંઈ? એ કિરણો અમને ન્યાલ કરી દીધા. અમારો આત્મા ખીલી ગયો. ભગવાન આત્માના કિરણો જે તમે કાઢ્યા (તેનાથી) અમારો આત્મા જ્ઞાન, દર્શન અને શાંતિથી ખીલી નીકળ્યો. એમ આત્મા સ્વરૂપમાં ભક્તિથી લ્યો, ધ્રુવધામ આખું તો પર્યાયમાં આવતું નથી પણ એની શક્તિની ભક્તિની એકાગ્રતા કરતાં એની પર્યાયમાં કિરણો નિર્મળદશાના પ્રગટ થાય છે. એનું નામ ખરી ભક્તિ અને એનું નામ ભગવાનની ભક્તિ

વ્યવહારે કહેવામાં આવે છે.

‘લોગ સૂર્યોદય હોતે હી હાથ જોડકર સિર ઝુકાકર નમો નારાયણ...’ કરે છે કે નહિ? સવારમાં નથી કરતા?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કેવો? કાઠીને છે સૂર્ય છે ને. સૂર્ય દેવો. સૂર્ય દેવો છે ત્યાં ચોટીલા પાસે. ગયા છીએ ને. અમે ત્યાં રહ્યા છીએ ને. બધું જોયું છે. સૂર્યનું દેવળ છે. કાઠી લોકો સૂર્યને માને બહુ. એટલે સવારમાં ત્યાં ઉતર્યા હતા ને ત્યાં ગામમાં. નાનાલાલભાઈને ત્યાં. ત્યાં બધા કાઠી લોકો આવો નમો નારાયણ... નમો નારાયણ... નારાયણ... એમ કર્યા કરે અંદર માલોમાંડે જાય તો. નારાયણ... નારાયણ... નારાયણ... અરે..! નરનો નારાયણ થાય એ આત્મા છે. અને સર્વજ્ઞ ભગવાન પોતે નરના નારાયણ થયા એ જ નારાયણ છે.

આ સૂર્યને કહે છે કે ‘નમો નારાયણ કહતે હુએ સૂર્ય કો નમસ્કાર કરતે હૈં...’ ખરેખર તો સૂર્યને નમસ્કારની તો એવી પ્રથા હતી (કે), ચક્રવર્તી જ્યારે... ભગવાનની અંદર પ્રતિમા છે સૂર્યમાં. ભગવાનની મૂર્તિ છે. ત્રિલોકનાથ પરમાત્માની રતનની મૂર્તિ શાશ્વત (છે). એને ચક્રવર્તીની નજરમાં બહુ ક્ષયોપશમ અને ઉઘાડ (હોય છે). એને લઈને ત્યાં એ મૂર્તિ દેખે એના મહેલમાં. એને સવારમાં પહેલો નમસ્કાર કરતાં. સમજાય છે? આ એનું સૂર્યને નમસ્કાર એકલો રહી ગયો. આ એને ઠેકાણે એકલા દેવ-ગુરુ ને શાસ્ત્રનો વ્યવહારનમસ્કાર રહી ગયો. સમજાય છે કાંઈ? પણ ચૈતન્ય ભગવાન સૂર્ય નારાયણ એ પૂર્ણાનંદ પ્રભુ અનંત અનંત અનંત કેવળજ્ઞાનની કિરણના ભરચક ભર્યો દરિયો આ એને જે નમે, એને શાંતિની પ્રાપ્તિ અને સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ થયા વિના રહે નહિ. સૂર્ય તમારો આપ્યા વિના સાંજે આથમી જાય છે, કહે છે. દિશા દેખાડીને વયો જાય. પણ તું દિશા પલટાવીને દશા બનાવીને તું અમને નિમિત્તરૂપ થાય છો.

‘और उससे ઈच्छित वरदान मांगते हैं,...’ હે ભગવાન! આજ સુખી કરજો આજે દિવસમાં. એમ કહે છે ને? ‘पर वह आज दूंगा, कल दूंगा इस तरह आशा दिखाता हुआ...’ અર્થાત્ આવીને વયો જાય... આવીને વયો જાય... આવીને વયો જાય... એમ આજ દુંગા એટલે. ‘इस तरह आशा दिखाता हुआ...’ દિશા દિખાતા હુઆ ‘दिन बीता देता है; किसी को कुछ देता-लेता नहीं हैं क्योंकि वह असमर्थ जो ठहरा,...’ માટે એ ચૈતન્યને કોઈ લાભ દેવા માટે તો અશક્તિવાન ઠર્યો. ‘पर आप नम्र मनुष्य को...’ વિનયવાન કો... વિનય... વિનય... વિનય... વિનય... વિનય... વિ-વિશેષે નમ્રતા. રાગનું બહુમાન ટપ્પું, નિમિત્તનું બહુમાન ટપ્પું અને સ્વભાવનું બહુમાન થયું, એની નમ્રતાની દશામાં આપ તો શાંતિમાં ‘इच्छित वस्तु क्षणभर में दे देते हैं,...’ એની જેવી ભાવના એના પ્રમાણમાં એની પર્યાયમાં શાંતિની નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધા, જ્ઞાનની શાંતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

‘ईस तरह आप सूर्य से भी बहुत बढकर हैं.’ सूर्यही પણ आप ‘बहुत बढकर हैं.’ अनाथी પણ बढ्या चढ्या आप छे. પણ अे तो अेक उपमा छे. अेनी साथे कांई संबंघ छे नहि. कले, समज्जाणुं कांई?

काल्य-७

उपैति भक्त्या सुमुखः सुखानि,
त्वयि स्वभावाद्विमुखश्च दुःखम्।
सदावदातद्युतिरेकरूप

स्तयोस्त्वमादर्श इवावभासि।।

भक्तिभाव से सुमुख आपके, रहने वाले सुख पाते,
और विमुखजन दुःख पाते हैं, राग-द्वेष नहीं तुम वाते.
अमल सुदृतिमय चारु आरसी, सदा अेक-सी रहती ज्यों,
उसमें सुमुख-विमुख दोनों ही, देखें छाया ज्यों की त्यों.

अन्वयार्थ :- (त्वयि सुमुखः) आपके अनुकूल चलनेवाला पुरुष (भक्त्या) भक्ति से (सुखानि) सुखों को (उपैति) प्राप्त होता है (च) और (विमुखः) प्रतिकूल चलनेवाला पुरुष (स्वभावात्) स्वभाव से ही (दुःखम् ‘उपैति’) दुःख पाता है; किन्तु (त्वम्) आप (तयोः) उन दोनों के आगे (आदर्श इव) दर्पण की तरह (सदा) हमेशा (अवदातद्युतिः) उज्ज्वल कान्तियुक्त तथा (एकरूपः) अेक सदृश (अवभासि) शोभायमान रहते हैं.

भावार्थ :- जिस प्रकार दर्पण के सामने मुँद करनेवाला पुरुष दर्पण में अपना चेहरा देखकर स्वयं सुखी होता है और पीछे देखकर जडा हुआ पुरुष अपना चेहरा न देख सकने से स्वयं दुःखी होता है; उनके सुख-दुःख में दर्पण कारण नहीं है. दर्पण तो उन दोनों के लिये हमेशा अेकड़प ही है, पर वे दो मनुष्य अपनी अनुकूल और प्रतिकूल क्रिया से अपने आप सुखी और दुःखी होते हैं.

ईसी प्रकार जो मनुष्य आप के विषय में सुमुख होता है अर्थात् आप को पूज्य दृष्टि से देखता है, आप की भक्ति करता है, वह शुभकर्मों का बन्ध होने अथवा अशुभकर्मों की निर्जरा होने से स्वयं सुखी होता है और जो आप के विषय में विमुख रहता है अर्थात् आप को पूज्य नहीं समजता और न आप की भक्ति ही करता है, वह अशुभकर्मों का बन्ध होने से दुःख पाता है. उनके सुख-दुःख में आप कारण नहीं हैं; आप तो हमेशा दोनों के लिये राग-द्वेष रहित और चैतन्य-चमत्कारमय अेकड़प ही हैं. ७.

કાવ્ય-૭ ઉપર પ્રવચન

સાતમી.

उपैति भक्त्या सुमुखः सुखानि,
त्वयि स्वभावाद्विमुखश्च दुःखम्।
सदावदातद्युतिरेकरूप

स्तयोस्त्वमादर्श इवावभासि।।

ભક્તિભાવ સે સુમુખ આપકે, રહને વાલે સુખ પાતે,
ઔર વિમુખજન દુઃખ પાતે હૈં, રાગ-દ્રેષ નહિં તુમ લાતે;
અમલ સુદુતિમય ચારુ આરસી, સદા એક-સી રહતી જ્યોં,
ઉસમૈં સુમુખ-વિમુખ દોનોં હી, દેખેં છાયા જ્યોં કી ત્યોં.

જુઓ! હૃદયના ઉદ્ગાર. કવિ ભગવાન પ્રત્યે અમૃતના ઓડકાર કાઢીને હૃદયના ઉદ્ગાર કાઢે છે. ભો! નાથ! છે ને? ‘ત્વયિ સુમુખઃ’ હે ભગવાન! ‘આપકે અનુકૂલ ચલનેવાલા પુરુષ...’ સમ્યજ્ઞિ. ભગવાનને અનુકૂળ વર્તનારા તો સમ્યજ્ઞિ હોય છે. છે ને? અંદર એ છે. ‘સુમુખઃ’ નામ સમ્યજ્ઞિ. .... પ્રભુ! ‘આપકે અનુકૂલ ચલનેવાલા...’ આપની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારા. આપની આજ્ઞા—સ્વરૂપનું આરાધન કરો એ આપની આજ્ઞા છે. સમજાય છે કાંઈ? સ્વરૂપ પરમાત્મ તારો તારી પાસે છે. એનું તું સેવન કર, એનું તું આરાધન કર. એવી ભક્તિ કરનારો જે સમ્યજ્ઞિ એ ‘ભક્તિ સે સુખોં કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ...’ ભગવાન! આપની ભક્તિથી, અનુકૂળતાથી સમ્યજ્ઞિ શાંતિને પામે છે અને તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બળદેવ આદિના બાહ્ય અભ્યુદયને પણ ઈન્દ્રિયના સુખની પણ પ્રાપ્તિ એને હોય છે. અજ્ઞાનીને નથી આત્માનું સુખ, નથી બહારની લોકોત્તરના પુણ્યથી જે બંધાયેલા સુખની સામગ્રી. સમજાય છે કાંઈ?

‘સુખોં કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ ઔર પ્રતિકૂલ ચલનેવાલા...’ પ્રભુ! આપ તો આરસી સમાન છો. આરસીને... સમજાય છે? નીચે આવશે. ‘પ્રતિકૂલ ચલનેવાલા પુરુષ સ્વભાવ સે હી દુઃખ પાતા હૈ;...’ મિથ્યાદૃષ્ટિ સર્વજ્ઞસ્વભાવ પૂર્ણાંદ પ્રાપ્તિ સ્વયંસિદ્ધ અકૃત્રિમ ચૈતન્યદેવ એની પ્રાપ્તિનું ભાન જેને નથી અને વિમુખદૃષ્ટિ છે એ સુખે કરીને દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે. એ દુઃખની પ્રાપ્તિ મિથ્યાદૃષ્ટિને દુઃખ મળે છે. આત્માની પર્યાયમાં આકુળતા અને એના પુણ્ય એવા ન હોય કે જેવા સમ્યજ્ઞિના પુણ્યની સામગ્રી એવું એની પાસે સાધન હોય નહિ. ‘દુઃખ પાતા હૈ;...’ અંદર તો ઘણું લખ્યું છે.

સૌધર્મ ઈન્દ્ર, નાગેન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિના સુખ પામે. આત્માની શાંતિ તો પામે પણ

સુધર્મ ઈન્દ્ર, નાગેન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિ (પદવી પામે). ... સમજાણું? અને મિથ્યાદષ્ટિ નારક તિર્યચ નિગોદ જનિતા અશાતમ્ મિથ્યાદષ્ટિને તો નારકી અને નિગોદના દુઃખનો ભોગવટો છે. હે ભગવાન! આપ ત્રિલોકનાથની ભક્તિ કરે એને આત્માની શાંતિ મળે અને સુધર્મ આદિ ઈન્દ્રો અને તીર્થંકરના પદની પ્રાપ્તિ થાય. અને આપની જે અવજ્ઞા કરે, વિરોધ કરે... મોટા વાંધા ઉઠ્યા છે કોણ જાણે. સર્વજ્ઞપદના આખા. સર્વજ્ઞપદ જે આખું ધર્મનું મૂળ, અરિહંત પદ જેની વાણી ઉપકારી એવા અરિહંત કોણ છે? નમો અરિહંતાણં. એના કેવળજ્ઞાનનો વિષય એક સમયનો. થોડું વંચાવ્યું હતું ભાઈ પંડિતજીને. આહાર વખતે. એ વિષય અનાદિનો. જુઓ આમ કહેવા માગે તો અનાદિઅનંત છે એમ ઉત્તર દેવો પડે ઈ કરતાં ટૂંકુ વાળી દીધું. અને વિષય પૂર્ણ કહેવા માગે એટલે ત્રણ કાળ ત્રણ લોક ભગવાન દેખે છે. પતી ગઈ વાત, હવે કરવું ક્યાં?

સર્વજ્ઞ પ્રભુ... સમજાય છે? આવું દેખે છે. ત્રણ કાળ ત્રણ લોક એક સમયમાં પોતાના સ્વભાવના સામર્થ્યથી, જે પ્રમાણે થાય સામે... ભલે કર્તા નહિ, થાય. કરવું શું હવે? સમજાણું? આવા સર્વજ્ઞને સ્વીકારીએ તો આપણે કરવાનું શું રહે? સમજાણું? એક જણાએ પ્રશ્ન કર્યો હતો એ. (સંવત) ૧૯૯૨ની સાલમાં ત્યાં હીરાભાઈના મકાનમાં. આ કેવળજ્ઞાનીએ બધું દીધું હોય તો પુરુષાર્થ પછી આપણા હાથમાં રહેતો નથી. આ બધી હોળી એમને એમ ચાલી જ આવે છે. સાધુ થયેલો સ્થાનકવાસીનો. પાંચ વર્ષમાં મોટો પંડિત થઈ ગયેલો. .. પછી ભણેલો અને પછી છોડી દીધું. એને આસ્થા ઊડી ગઈ જૈનની. નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધમાં કોઈક ઈશ્વરનો અધિકાર છે અંદર. ઈશ્વર વિના આ થાય નહિ. અશાતાનો ઉદય અહીં આવે અને બળદનું શીંગડું આવીને વાગે આ બેનો મેળ કોણ કરે છે? સમજાય છે? અશાતાનો ઉદય આવે અને અહીંયાં બળદનું શીંગડું (વાગે). બળદ આવીને ત્યાં ઊભો હોય. એમાં મારે શીંગડું. હવે આને કોણે કીધું અને આને ખબર કેમ પડી અશાતાને કે આને લાવું? બળદને ક્યાંથી ખબર પડી કે અશાતાના ઉદય છે માટે જાઉં? આહાહા..! અરે..! અરે..! સહજ એવા નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ લાખો, કરોડો અનંત એક સમયમાં બની રહ્યા છે. એમાં કર્તા-કર્તા અને ઈશ્વરની જરૂર નથી. એણે આ પ્રશ્ન કર્યો કે કેવળીએ દીધું હોય એ પ્રમાણે થાય તો પુરુષાર્થ ક્યાં રહ્યો?

કેવળજ્ઞાની માનો છો? મેં કીધું. કેવળજ્ઞાન માનો છો? ના ના, એ નહિ. એ નહિ તો પહેલું કેવળજ્ઞાન છે કે નહિ એમ નક્કી કર. એમ કાંઈ અદ્ભુતથી ચાલે, કેવળજ્ઞાનીએ દીધું એ ફરે નહિ. કેવળજ્ઞાન છે એમ માને છે તું? આ જગતમાં આત્મા સર્વજ્ઞસ્વભાવી પ્રગટ થઈ શકે છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે. કેવળજ્ઞાનની સત્તા વર્તમાન મોજૂદ છે. માને છો? નહિતર ન માને તો એનું નક્કી કરીએ. પણ કાંઈ ઠેકાણા ન મળે.

એમ આત્માની સર્વજ્ઞશક્તિથી સર્વજ્ઞ પદપ્રાપ્તિ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં અનંત જીવને થઈ

છે. સમ્યક્દર્શનમાં દેવોએ પણ કબૂલી છે. કેવળજ્ઞાન હવે અમે અલ્પ કાળમાં લેવાના છીએ. અમારી શ્રદ્ધામાં કેવળજ્ઞાન શ્રદ્ધાએ પ્રગટ્યું છે. અમે કેવળજ્ઞાની નહોતા સ્વભાવે એ શ્રદ્ધાના ભાનમાં અમને કેવળજ્ઞાન શ્રદ્ધાએ પ્રગટ્યું છે. ઈચ્છા વર્તે છે. ઈચ્છાએ કેવળજ્ઞાન વર્તે છે, મુખ્યનયના હેતુથી (કેવળજ્ઞાન વર્તે છે). શ્રીમદ્ કલ્પું ને પત્રમાં? નિશ્ચયનયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્તે છે. વર્તે છે. સાંભળ! સમજાણું કાંઈ? જ્ઞાનની ભાવનામાં પણ એ જ વર્તે છે. કેવળ... કેવળ.. કેવળ.. પૂર્ણ. આહાહા..! આવા ભગવાનની સ્તુતિ અને ભક્તિ કરે અને એને ક્ષણમાત્રમાં આત્માની શાંતિ અને સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ન થાય એમ ત્રણ કાળમાં બને નહિ. સમજાણું કાંઈ? એ ખરેખરો ભગવાનની ભક્તિ કરનાર છે.

ઈસ તરહ આપ સૂર્ય સે બહુત અધિકતર હૈં. એ તો આવી ગયું. આપની જે ભક્તિ અનુકૂળતા તે... ભક્તિનો અર્થ જ છે—નિશ્ચયભક્તિ અને વ્યવહારભક્તિ. નિશ્ચયભક્તિ સમ્યક્દર્શન અને વ્યવહારભક્તિ શુભ વિકલ્પની, ભગવાનની. જે આ ભક્તિ કરે તે આપના ભક્તિ કરનાર સુમુખ નામ સુમુખ-આપની અનુકૂળ એને સુખની પ્રાપ્તિ આત્માની અને બહારની બધી થાય. બધી થાય. નરેન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિ થાય એ સમકિતદષ્ટિ થઈ શકે. ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ, ઈન્દ્રો એ સમ્યક્દર્શન પૂર્વે પામ્યા વિના એવા પુણ્ય કોઈ દિ' બંધાતા નથી. અને કહે છે આપના વિરોધીઓ, આપના વિરોધીઓ સર્વજ્ઞપદને નહિ સ્વીકારનારાઓ, મિથ્યાદષ્ટિઓ પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે અને થયેલા ભગવાન બિરાજે છે એમ નહિ માનનારા મહા અશાતાના નરક, નિગોદના દુઃખ પામે છે. કેમ કે એ મિથ્યાદષ્ટિ છે તે અંતે નિગોદમાં ગયા વિના રહેશે નહિ અને આ સમ્યક્દષ્ટિ છે તો કેવળજ્ઞાન પામ્યા વિના રહેશે નહિ. 'દર્પણ કી તરહ હંમેશા ઉજ્જવલ કાંતિયુક્ત...' દર્પણની તરહ હંમેશા ઉજ્જવળ કાંતિયુક્ત આપ તો રહો છો. 'એક સદશ શોભાયમાન રહતે હૈં.' આપમાં કાંઈ ફેર પડતો નથી.

'ભાવાર્થ :- જિસ પ્રકાર દર્પણ કે સામને મુંહ કરનેવાલા...' (સિદ્ધાંત) દેખો! દર્પણની સામું જોનારા. આમ જોવે એને મોઢું દેખાય. અરીસામાં સામું જોનારા મોઢું દેખે. પોતાની મુખ્યતા દેખે. સમજાણું કાંઈ? 'દર્પણ મેં અપના ચેહરા દેખકર સ્વયં સુખી હોતા હૈં ઔર પીઠ દેકર ખડા હુઆ પુરુષ...' અને દર્પણના અરીસાથી પીઠ દઈને ઊભેલો, વાંસો દઈને ઊભેલો, ભગવાન! 'અપના ચેહરા ન દેખ સકને સે સ્વયં દુઃખી હોતા હૈં.' એના પોતાના શરીરનું સ્વરૂપ શું છે એ જોઈ શકતો નથી. એટલે પોતાની. શરીરની વાત છે ને અત્યારે?

'ઉનકે સુખ-દુઃખ મેં દર્પણ કારણ નહીં હૈં.' એને સુખ-દુઃખમાં દર્પણ કારણ નથી. દર્પણ તો પડ્યું છે આમને આમ. જોણે સામું જોયું એને ચહેરો વર્તાણો અને આડા પડ્યા એને ચહેરો વર્તાણો નહિ. 'દર્પણ તો ઉન દોનોં કે લિયે હમેશા એકરૂપ હી હૈં,....' દોનોં કે લિયે દર્પણ તો એક દશાને ધારણ કરે છે. 'પર વે દો મનુષ્ય અપની અનુકૂલ

ઔર પ્રતિકૂલ ક્રિયા સે, અપને આપ સુખી ઔર દુઃખી હોતા હૈ.’ આ દૃષ્ટાંત થયો.

‘ઈસી પ્રકાર જો મનુષ્ય આપકે વિષય મેં સુમુખ હોતા હૈ...’ ઓહો..! સર્વજ્ઞ પરમાત્મા એનો દાસ થાય, અનુકૂળ થાય, પ્રશંસનીક થાય, સત્કાર કરનારો થાય એવા સર્વજ્ઞપદને સ્વીકાર માન્યતાવાળો થાય એ સર્વજ્ઞ સામું જોયું એણે. સમજાણું કાંઈ? સર્વજ્ઞ જેવા છે એવું જોયું. ‘અર્થાત્ આપકો પૂજ્ય દૃષ્ટિ સે દેખતા હૈ,...’ અહો..! દેવાધિદેવ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પૂર્ણાનંદની જેને પ્રાપ્તિ (થઈ છે), વીતરાગ વિજ્ઞાનઘન ખીલી નીકળ્યા. આવી જેને અંતરમાં પૂજ્યદૃષ્ટિ પરમાત્મા પ્રત્યે થઈ ‘આપકી ભક્તિ કરતા હૈ, વહ શુભકર્મો કા બન્ધ હોને અથવા અશુભકર્મો કી નિર્જરા હોને સે...’ આ વ્યવહારથી વાત કરી. અંદર શુદ્ધિ તો થાય છે પણ એને પુણ્યના પરિણામ એવા હોય કે, જેનાથી શુભકર્મનો બંધ થાય અને અશુભ કર્મનો નિર્જરારૂપે નાશ થાય. ‘અશુભકર્મો કી નિર્જરા હોને સે સ્વયં સુખી હોતા હૈ...’ અંતરમાં શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ, બહારમાં એવા સુખના સાધનો સહેજે મળી જાય છે.

‘ઔર જો આપકે વિષય મેં વિમુખ રહતા હૈ...’ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. ‘અર્થાત્ આપકો પૂજ્ય નહીં સમજતા ઔર ન આપકી ભક્તિ હી કરતા હૈ, વહ અશુભકર્મો કા બન્ધ હોને સે દુઃખ પાતા હૈ. ઉનકે સુખ-દુઃખ મેં આપ કારણ નહીં હૈ;...’ ‘આપ કારણ નહીં તો...’ એ તો એના ભાવની દશા કારણ છે. કાંઈ દર્પણ કારણ નથી. ‘આપ તો હમેશા દોનોં કે લિયે રાગ-દ્રેષ રહિત ઔર ચૈતન્ય-ચમત્કારમય એકરૂપ હી હૈં.’ ભગવાન! આપ તો ચૈતન્ય ચમત્કાર (જ રહો છો). ભગવાનને ઉદ્દેશીને વાત કરે છે. એમ આત્મા પોતાના સ્વભાવની સન્મુખતામાં એને જોનાર, એ સ્વભાવની સન્મુખ જોનાર—ચૈતન્ય અરીસાની સન્મુખ જોનાર સહેજે શાંતિ અને સમ્યજ્ઞર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના મોક્ષમાર્ગને પામે છે. અને ચૈતન્ય ધ્રુવ સામાન્યથી વિમુખ રહેનારા એટલે કે, પુણ્યને ભલા માનનારા, નિમિત્તોને ભલા માનનારા, સ્વભાવને ભલો માનનારા નથી. સહેજે દુઃખને પાત્ર અને દુઃખી થઈને ઊભા રખડશે. શેઠી!

ચૈતન્યપ્રભુ પૂર્ણ પરમાત્મશક્તિ, સામાન્ય સ્વભાવ એની જેણે સન્મુખ જોયું, એની જેને અભિમુખતા થઈ એ તો એનો વિનય કરનાર થયો. એટલે એને તો સહેજે શાંતિ અને બાહ્ય સાધનોની સુખ સામગ્રી મળશે. એવા સ્વભાવનો જેણે અનાદર કર્યો, અવિનય કર્યો, પૂંઠ જેને દીધી આહા..હા..! એ શુભ અને અશુભ પરિણામ સામું જોઈને ઊભો રહ્યો અને ચૈતન્ય ભગવાન પ્રકાશનો પુંજ એમાં જેણે જોયું નહિ. સમજાણું? એને ચૈતન્યચમત્કારનો લાભ અંદરથી થતો નથી. પણ એને નુકસાન ચાર ગતિમાં રખડવાનું થાય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

શું કીધું આમાં? ચૈતન્ય મહાસત્તા પ્રભુ, એ ચૈતન્ય મહાસત્તા પ્રભુ, એની સામું જેણે જોયું એ ન્યાવ થઈ ગયો કહે છે. અને ચૈતન્ય મહાસત્તા પ્રભુ એમાં જે વિમુખ રહ્યો અને વિકારની લાગણીનો આદર કર્યો એ પોતાને જ કારણે દુઃખી થયો. એ ચૈતન્યસૂર્ય મહાધામ

પ્રભુ તો એવાને એવા છે. સમજાણું કાંઈ? અરીસો જેમ એવોને એવો છે, એમ ચૈતન્ય ભગવાન ધામ સૂર્ય એવોને એવો છે. સાત થઈ.

કાવ્ય-૮

અગાધતાબ્ધે: સ યત: પયોધિ:,
મેરોશ્ચ, તુજ્ઞા પ્રકૃતિ: સ યત્ર।
દ્વાવાપૃથિવ્યો: પૃથુતા તથૈવ,
વ્યાપ ત્વદીયા ભુવનાન્તરાણિ।।

ગહરાઈ નિધિ કી, ઊંચાઈ ગિરી કી, નભ થલ કી ચૌડાઈ,
વહીં-વહીં તક જહાં-જહાં તક, નિધિ આદિક મેં દિખલાઈ.
કિન્તુ નાથ! તેરી અગાધતા, ઔર તુડ્ગતા, વિસ્તરતા,
તીન ભુવન કે બાહિર ભી હૈ, વ્યાપ રહી હૈ જગતપિતા!

અન્વયાર્થ :- (અબ્ધે:) સમુદ્ર કી (અગાધતા) ગહરાઈ (તત્ર અસ્તિ) વહાં હૈ, (યત: સ: પયોધિ:) જહાં વહ સમુદ્ર હૈ. (મેરો:) સુમેરુ પર્વત કી (તુજ્ઞા: પ્રકૃતિ:) ઉન્નત પ્રકૃતિ અર્થાત્ ઊંચાઈ (તત્ર) વહાં હૈ, (યત્ર સ:) જહાં વહ સુમેરુપર્વત હૈ (ચ) ઔર (દ્વાવાપૃથિવ્યો:) આકાશ-પૃથ્વી કી (પૃથુતા) વિશાલતા ભી (તદૈવ) ઉસી પ્રકાર હૈ અર્થાત્ જહાં આકાશ હૈ ઔર પૃથ્વી હૈ, વહીં ઉનકી વિશાલતા હૈ પરંતુ (ત્વદીયા અગાધતા, તુજ્ઞા: પ્રકૃતિ:, પૃથુતા ચ) હે પ્રભુ! આપ કી ગહરાઈ, ઉન્નત પ્રકૃતિ ઔર હૃદય કી વિશાલતા ને (ભુવનાન્તરાણિ) તીનોં લોકોં કે મધ્ય ભાગ કો (વ્યાપ) વ્યાપત કર લિયા હૈ.

ભાવાર્થ :- અગાધતા શબ્દ કે દો અર્થ હૈ—સમુદ્ર વગૈરહ મેં પાની કી ગહરાઈ ઔર મનુષ્ય હૃદય મેં રહનેવાલે ધૈર્ય કી અધિકતા. ‘તુડ્ગ પ્રકૃતિ’ શબ્દ ભી દ્યર્થક હૈ—પહાડ વગૈરહ કી ઊંચાઈ ઔર મન મેં દીનતા કા ન હોના. ઈસી તરહ પૃથુતા, વિશાલતા કે ભી દો અર્થ હૈ—જમીન, આકાશ વગૈરહ કે પ્રદેશોં કા ફેલાવ ઔર મન મેં સબ કો અપનાને કે ભાવ, સબ કે પ્રતિ પ્રેમમયી ભાવના.

ભગવન્! સમુદ્ર કી ગંભીરતા સમુદ્ર કે પાસ હી હૈ, મેરુપર્વત કી ઊંચાઈ મેરુ કે હી પાસ હૈ ઔર આકાશ-પૃથ્વી કા વિસ્તાર ભી ઉન્હીં કે પાસ હૈ; પરન્તુ આપ કી અગાધતા ઔર ધૈર્યવૃત્તિ, ઊંચાઈ અર્થાત્ અદૈન્યવૃત્તિ ઔર પૃથુતા અર્થાત્ ઉદારવૃત્તિ સારે સંસાર મેં ફેલી હુઈ હૈ; ઈસલિયે જો કહા કરતે હૈ કિ આપ કી ગંભીરતા સમુદ્ર કે સમાન હૈ, ઉન્નત પ્રકૃતિ મેરુ કી તરહ હૈ ઔર વિશાલતા આકાશ-પૃથ્વી કે સદશ હૈ; વે ભૂલ કરતે હૈ. ૮.

કાવ્ય-૮ ઉપર પ્રવચન

આઠમી.

અગાધતાબ્ધે: સ યત: પયોધિ:
મેરોશ્ચ, તુઙ્ગા પ્રકૃતિ: સ યત્ર।
દ્યાવાપૃથિવ્યો: પૃથુતા તથૈવ,
વ્યાપ ત્વદીયા ભુવનાન્તરાણિ।।

ગહરાઈ નિધિ કી, ઊંચાઈ ગિરી કી, નભ થલ કી ચૌડાઈ,
વહીં-વહીં તક જહાં-જહાં તક, નિધિ આદિક મેં દિખલાઈ.
કિન્તુ નાથ! તેરી અગાધતા, ઓર તુઙ્ગતા, વિસ્તરતા,
તીન ભુવન કે બાહિર ભી હૈ, વ્યાપ રહી હૈ જગતપિતા!

લ્યો! આ સ્તુતિ અમૃતના ભણકાર વાગતી અંદરથી ઉઠે છે. ભો દેવ! હે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ દેવાધિદેવ! ‘આપકી સમુદ્ર કી ગહરાઈ વહાં હૈ,...’ શું કહે છે? એ દરિયાની ઊંડાઈ એક હજાર યોજન, દરિયાની ઊંડાઈ એક હજાર યોજન દરિયાતટમાં રહી છે. ‘જહાં વહ સમુદ્ર હૈ.’ જ્યાં સમુદ્ર (છે) ત્યાં તેની ઊંડાઈ હજાર યોજન છે. ‘સુમેરુ પર્વત કી ઉત્તર પ્રકૃતિ...’ મેરુ પર્વતની ઉત્તર નામ ઊંચાઈનો સ્વભાવ ‘ઊંચાઈ વહાં હૈ, જહાં વહ સુમેરુપર્વત હૈ...’ જ્યાં મેરુ પર્વત છે ત્યાં તેની ઊંચાઈ છે. લાખ યોજનનો છેને મેરુ? લાખ યોજન અને ચાલીસ યોજન. ઓલી ચૂલિકા છેને માથે. એક લાખ યોજન અને ચાલીસ (યોજન) કે એમ કાંઈક છે. એવી ચૂલિકા ત્યાં ત્યાં તેની ઉત્તરતાઈ છે. એ ઉત્તર પ્રકૃતિ ત્યાં તેની સમાણી છે.

‘ઔર આકાશ-પૃથ્વી કી વિશાલતા ભી...’ એ પૃથ્વીની વિશાળતા. આકાશની. અત્યારે અહીંયાં લોક સુધીનું આકાશ લેવું. ‘આકાશ-પૃથ્વી કી વિશાલતા ભી ઉસી પ્રકાર હૈ અર્થાત્ જહાં આકાશ ઔર પૃથ્વી હૈ,...’ કહો, સમજાણું કાંઈ? ક્રમશઃ ૩૪૩ રાજૂ પૃથ્વી છે. ચૌદ બ્રહ્માંડ. પ્રભુ આપ ક્યાં! એ એની તો ત્યાં જ વ્યાપકતા અને તેની સ્થિતિ ત્યાં છે. સમજાણું? ‘વિશાલતા ભી ઉસી પ્રકાર હૈ અર્થાત્ જહાં આકાશ ઔર પૃથ્વી હૈ, વહીં ઉસકી વિશાલતા હૈ પરન્તુ...’ ‘ત્વદીયા અગાધતા, તુઙ્ગા પ્રકૃતિ: પૃથુતા ચ’ હે ભગવાન! ‘હે પ્રભુ! આપકી ગહરાઈ,...’ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં વ્યાપીને રહી છે ઊંડી. આપના જ્ઞાનની ગહરાઈ ગંભીરતા આપની પાસે એટલામાં રહી નથી એમ કહે છે અહીં તો. સમજાણું કાંઈ? દરિયાની ઊંડાઈ ત્યાં, મેરુની ત્યાં, પૃથ્વીની પૃથ્વીમાં. આપની

ગંભીરતા અને આપની પ્રકૃતિની ગહરાઈ—ઊંડાઈ ઔર ઉત્તર પ્રકૃતિ—સ્વભાવ પ્રકૃતિ એટલે. હે ભગવાન! આપનો સ્વભાવ. ‘ઔર હૃદય કી વિશાલતા...’ આપના જ્ઞાનની હૃદયની વિશાળતા ‘તીનોં લોકોં મેં મધ્યભાગ કો વ્યાપ્ત કર લિયા હૈ.’ બધા ત્રણ કાળને ત્રણ લોકને જાણીને એવી તારી વિશાળતા રહી છે. સમજાણું કાંઈ? આ બધી તુચ્છતા છે પ્રભુ! તારા જ્ઞાન અને તારા આનંદની કોઈ મહત્તાની પ્રકૃતિ કોઈ માપી જાય એવું નથી.

‘ભાવાર્થ :- અગાધતા શબ્દ કે દો અર્થ હૈં — સમુદ્ર વગૈરહ મેં પાની કી ગહરાઈ ઔર મનુષ્ય હૃદય મેં રહનેવાલે ઘૈર્ય કી અધિકતા.’ અગાધતા બે અર્થ થયા. સમુદ્ર વગૈરેની પાણીની ઊંડાઈ અને મનુષ્યના હૃદયમાં ઘૈર્યની અધિકતા. ધીરજ... ધીરજ... ધીરજ... ધીરજ... ‘તુજ્ઞા પ્રકૃતિ:’ ‘શબ્દ ભી દ્વયર્થક હૈ-’ ‘તુજ્ઞા’ એટલે ઊંચાઈ. ‘પહાડ વગૈરહ કી ઊંચાઈ ઔર મન મેં દીનતા કા ન હોના.’ મનમાં દીનતાનું ન હોવું એ હૃદયની ઉત્તર પ્રકૃતિ છે અને પહાડની ઊંચાઈ પહાડમાં છે.

‘ઈસી તરહ પૃથુતા, વિશાલતા કે ભી દો અર્થ હૈં, — જમીન, આકાશ વગૈરહ કે પ્રદેશોં કા ફૈલાવ...’ એ જમીન અને એનો ફેલાવ એ પ્રદેશનો છે પૃથુતા. ‘મન મેં સબકો અપનાને કે ભાવ,...’ એ મનમાં સબ લોગ, ત્રણ કાળ ત્રણ લોકનું જ્ઞાન, આ પોતામાં ફેલાવાનો ભાવ અથવા ‘સબ કે પ્રતિ પ્રેમમયી ભાવના.’ પ્રેમનો અર્થ કે બધી વસ્તુ છે. બધી વસ્તુ છે. એવું જ્ઞાન કરવું એ બધી વસ્તુનો પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. નથી એમ કહેવું એનો દ્વેષ કર્યા જેવું છે. સમજાય છે કાંઈ? સર્વજ્ઞ પરમાત્મા અરિહંતો, સિદ્ધો, આચાર્ય, છ દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વો નથી એ પદાર્થનો દ્વેષ છે. છે એવું જ્ઞાન અંતરમાં બેસવું એ પદાર્થનો પ્રેમ છે. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે કે હે નાથ! આપને ‘સબ કે પ્રતિ પ્રેમમયી ભાવના.’ આખા ત્રણ કાળ ત્રણ લોક પ્રત્યેનું જ્ઞાન આપને વ્યાપી ગયું છે. કોઈ નથી એક અંશ પણ એવું આપને રહ્યું નથી. આપ જ પ્રેમમય પરમાત્મા છો. આપ જ પ્રેમમયી પ્રેમની મૂર્તિ આપ જ છો. દુનિયા કહે કે આણે.. આણે.. આણે.. પ્રેમ કર્યો, ફલાણાએ પ્રેમ કર્યો એ પ્રેમ નહિ. એ ખંડ ખંડ પ્રેમ અને રાગવાળો. આ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને જાણનારા કોઈ વાત આપના નિષેધમાં રહી નથી. આ નથી એમ રહ્યું નથી. એ બધુંય છે.. છે.. છે. એવું આપે પ્રેમમય જીવનને ગાળ્યું. પ્રભુ! આપ જ પ્રેમમય છો.

‘ભગવન! સમુદ્ર કી ગંભીરતા સમુદ્ર કે હી પાસ હૈ,...’ ભાવાર્થ. ‘ભગવન! સમુદ્ર કી ગંભીરતા...’ ભગવન કહીને કહ્યું છે. ભાવાર્થ નથી કર્યો. ‘મેરુપર્વતકી ઊંચાઈ મેરુ કે હી પાસ હૈ ઔર આકાશ-પૃથ્વી કા વિસ્તાર ભી ઉન્હીં કે પાસ હૈ; પરંતુ આપકી અગાધતા, ઘૈર્યવૃત્તિ, ઊંચાઈ અર્થાત્ અદૈન્યવૃત્તિ ઔર પૃથુતા અર્થાત્ ઉદારવૃત્તિ સારે સંસાર મેં ફૈલી હુઈ હૈ;...’ ઈન્દ્રો અને નરેન્દ્રો પણ આપની પ્રશંસા

અને ઉદારવૃત્તિને પ્રશંસે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘ઈસલિયે જો કહા કરતે હૈં કિ આપકી ગંભીરતા સમુદ્ર કે સમાન હૈ,....’ કોઈ કહે કે આપની ગંભીરતા સમુદ્ર સમાન છે. પ્રભુ! એ ભૂલ કરે છે. આવે છે ને ઓલામાં નથી આવતું? સાગરવર ગંભીરા. લોગસ્સમાં આવે છે. આવે છે? મહારાજ! પ્રભુ! એ ભૂલ કરે છે. ક્યાં દરિયાની ગંભીરતા, અગાધતા, અને ક્યાં આપની અગાધતા! એ દરિયા સાથે આપની અગાધતાને મેળવે, પ્રભુ! એ ભૂલ કરે છે. સમજાણું?

‘ઉત્તર પ્રકૃતિ મેરુ કી તરહ હૈ...’ આપની ઉત્તર નામ ઊંચાઈ મેરુ તરહ—મેરુ જેટલી (છે). એ બધા ભૂલ ખાય છે. એની ઉત્તરતાઈ અને આપની ઉત્તરતાઈ સાથે કાંઈ મેળ ખાય એવો નથી. ‘और विशालता आकाश-पृथ्वी के सदृश है; वे ભૂલ કરતે હૈં.’ આપની વિશાળતા, આપની અગાધતા અને આપની ઉત્તરતા કોઈ સાથે મળે એવી નથી. એમ ભગવાન આત્મા ચૈતન્ય મહાપ્રભુ! એની અગાધતા, ધ્રુવ ધાતુ ભગવાન આત્મા અગાધ... અગાધ... અગાધ... કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, પરમાનંદ, અનંત વીર્ય પ્રગટ થવા છતાં ત્યાં કાંઈ બાકી ઓછું થયું છે... છે કે મતિજ્ઞાન વખતે જ્ઞાન પર્યાયમાં બહુ ઓછું હતું એટલે એમાં શક્તિમાં વધારે હતું. અને કેવળજ્ઞાન જ્યારે પ્રગટ્યું ત્યારે અંદરમાં શક્તિ (ઘટી ગઈ). પ્રભુ! તારા કોઈ ગુણની અગાધતા છે. સમજાય છે કાંઈ? આટલી આટલી પર્યાય પ્રગટ થાય. આવી ક્યાંથી? કે એમાંથી. ઓછું થયું? આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એ માપ ન આવે. પ્રભુ! તારી તો કોઈ અગાધતા છે. અનંત વીર્ય પ્રગટ્યું. એક અનંતમં ભાગે વીર્ય નિગોદના જીવને રહ્યું. અનંતમાં ભાગે એક અક્ષરના અનંતમાં ભાગનું જ્ઞાન રહ્યું. તોપણ વસ્તુ તો ધ્રુવ ચૈતન્યપ્રભુ, મહાપ્રભુ એવાને એવા છે. નરભેરામભાઈ! આ બીજી જાતની ભક્તિ ચાલે છે આ. આહાહા..! પૈસાનું નથી એને કાંઈ. સમજાણું આમાં?

શું કહે છે? આહાહા..! પ્રભુ! તારી તે કોઈ અગાધતા! ક્યાંય સાધારણ તર્કના માપ ન આવે. અનંત અનંત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદવાળું કેવળજ્ઞાન. છતાં તારો દ્રવ્યસ્વભાવ ચૈતન્ય ધાતુ સૂર્ય તો એવોને એવો છે. એમાં ક્યાંય ખંડ ખાપણ કાઢી (નથી) આહાહા..! સમજાણું? ક્યાં દુઃખની દશા નિગોદની પર્યાયમાં અને ક્યાં આનંદ અતીતની આનંદનો અનંત અનંત વિભાગ અનંત અપાર અવિભાગવાળો અનંત આનંદ, તો આનંદની જે ગહરાઈ જે આત્મા દ્રવ્યમાં છે (તે) અગાધ છે. આમ બહારથી માને એમ નહિ. એની મહિમામાં એ વાત આવવી જોઈએ. ઓહોહો..! આ તે કાંઈ દિવ્યશક્તિ! જેની અગાધ, એની ગંભીરતા. ગંભીર... ગંભીર... ગંભીર ઊંડપ. અને જેની ઉત્તર પ્રકૃતિ. સ્વભાવ એવોને એવો ઊંડો અનાદિનો છે એવો ચૈતન્ય ધાતુ મહાપ્રભુ પડ્યો છે. સમજાણું? મહાપ્રભુ કેમ કહ્યું? કે પર્યાયમાં પ્રભુ થાય એ ઓલા મહાપ્રભુમાંથી આવે છે. સમજે છે કે નહિ જરા! ઓલા બીજા પણ કહે છે ને ઘણા? કે આ મહાપ્રભુ. નથી કહેતા બીજામાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા ફલાણા. અરે..! એ આ મહાપ્રભુ છે. બીજો કોઈ મહાપ્રભુ નથી. વર્તતી પર્યાય જેને મહાપ્રભુ છે. પર્યાયમાં. અને ભગવાન આત્મા મહાપ્રભુ છે વસ્તુમાં. સ્વભાવ... સ્વભાવ... સ્વભાવ... આ શું કહે છે? ક્યા દંડે માપ કરવું? ક્યા હાથે અને ક્યા ગજે માપ કરવું? એવો ચૈતન્ય મહા ભગવાન. એક સમયની પ્રગટ પર્યાય, એ સિવાયની આખી વસ્તુ! મતિના અનંતમા ભાગની જ્ઞાનની પર્યાય ઉઘડી હોય કે પૂર્ણ ઉઘડી હોય. દર્શનના અનંતમા ભાગની પર્યાય ઉઘડી હોય કે પૂર્ણ ઉઘડી હોય. દુઃખની પર્યાય હોય પૂર્ણ અને પૂર્ણ આનંદ ઉઘડ્યો હોય. એક વીર્ય બહુ થોડું હોય, તો જે જ્ઞાન અને ઉપશમનું થોડું એની રચનામાં રોકાતું. ત્યાં અનંતવીર્ય જે અનંત કેવળજ્ઞાન દર્શનને રચનામાં રોકતું. આવી પર્યાય પ્રગટ થતાં તેના ધ્રુવ સ્વભાવની ગંભીરતાનો પાર ન મળે. ક્યાંય ઓછું બેસે નહિ બેસે. હવે તો પૂરી થઈ ગઈને. હવે પૂરી થઈ ગઈને હતું એટલું? સાંભળને. હતું એટલું એટલે શું? ત્યાં તો અગાધ પડ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! એણે ચૈતન્ય મહા શું શક્તિ છે અને ચૈતન્યનો સ્વભાવ દેવાધિદેવ છે એ. દેવાધિદેવ આત્મા છે. એવા દ્રવ્યસ્વભાવની મહત્તા અને દૃષ્ટિમાં કહે છે કે અરે..! પ્રભુ! આમાં કાંઈ માપ અમારા જ્ઞાનની પર્યાયથી ન આવે, એવું તારું અગાધપણું છે. સમજાણું કાંઈ? એવા ચૈતન્ય મહાસામાન્ય પ્રભુ, આ એની શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની ભક્તિ કરવી આ એને કહે છે કે તારા અગાધનો પાર નહિ. અમે તો ત્યાં નિર્વિકલ્પ થઈને ઠરીએ છીએ. વિકલ્પ કર્યા વિના, નિર્વિકલ્પથી ઠરીએ, એ તારી અગાધતાનું જ્ઞાન આવે. પણ બાકી પાર પડે એવું નથી. સમજાણું કાંઈ?

કાવ્ય-૯

તવાનવસ્થા પરમાર્થતત્ત્વમ્,

ત્વયા ન ગીતઃ પુનરાગમશ્ચ।

દૃષ્ટં વિહાય ત્વમદૃષ્ટમૈષીઃ,

વિરુદ્ધવૃત્તોઽપિ સમઞ્જસસ્ત્વમ્॥

અનવસ્થા કો પરમ તત્ત્વ, તુમને અપને મત મેં ગાયા,
કિન્તુ બડા અચરજ યહ ભગવન્, પુનરાગમન ન બતલાયા.
ત્યો આશા કરકે અદૃષ્ટ કી, તુમ સુદૃષ્ટ ફલ કો ખોતે,
યો તબ ચરિત દિખે ઉલટે સે, કિન્તુ ઘટિત સબ હી હોતે.

અન્વયાર્થ :- (અનવસ્થા) ભ્રમણશીલતા, પરિવર્તનશીલતા (તવ) આપ કા

(परमार्थतत्त्वम्) वास्तविक सिद्धांत है (च) और (त्वया) आप के द्वारा (पुनरागमः न गीतः) मोक्ष से वापिस आने का उपदेश दिया नहीं गया है तथा (त्वम्) आप (दृष्टम्) प्रत्यक्ष इस लोक संबंधी सुभ (विहाय) छोड़कर (अदृष्टम्) परलोक संबंधी सुभ को (ऐषीः) चालते हैं, इस तरह (त्वम्) आप (विरुद्धवृत्तः अपि) विपरीत प्रवृत्तियुक्त होने पर भी (समंजसः) उचितता से युक्त हैं.

भावार्थ :- जब आप का सिद्धांत है कि सब पदार्थ परिवर्तनशील हैं, सभी में उत्पाद, व्यय, द्रौव्य होता है, तब सिद्धों में भी परिवर्तन अवश्य होगा. किन्तु आप उनके पुनरागमन को—संसार में वापिस आने को स्वीकार नहीं करते, यह विरुद्ध बात है. जो मनुष्य प्रत्यक्ष—सामने रभी कुछ वस्तु को छोड़कर, अप्रत्यक्ष परभव में प्राप्त होनेवाली वस्तु के पीछे पड़ता है, लोक में वह अच्छा नहीं कहलाता. परन्तु आप वर्तमान के सुभों को छोड़कर भविष्य के सुभ प्राप्त करने की ईच्छा से उद्योग करते हैं, यह भी विरुद्ध बात है. पर जब इन दोनों बातों का तत्त्वदृष्टि से विचार करते हैं, तब वे दोनों बातें ठीक मालूम होने लगती हैं, जिससे आप की यह प्रवृत्ति उचित ही ठहरती है.

यद्यपि पर्यायदृष्टि से सब पदार्थों में परिवर्तन होता है, सिद्धों में भी होता है, तथापि द्रव्यदृष्टि से सब पदार्थ अपरिवर्तनरूप हैं. संसार में आने का कारण कर्मबंध है और वह कर्मबंध सिद्ध अवस्था में जड़मूल से नष्ट हो जाता है; इसलिये सिद्ध जब फिर कभी लौटकर संसार में वापिस नहीं आते, यह आप का सिद्धांत उचित ही है.

इसी तरह आपने वर्तमान में क्षणभंगुर इन्द्रियजनित सुभों से मोह छोड़कर सख्ये आत्मसुभ को प्राप्त करने का उपदेश दिया है. वह सख्या सुभ तब तक प्राप्त नहीं हो सकता, जब तक कि यह प्राणी इन्द्रियजनित सुभ में लगा रहता है. इसलिये प्रत्यक्ष के अल्पसुभ को छोड़कर वीतरागता प्राप्त करने से यह परिभव में सख्या सुभ प्राप्त होता हो तो उसे कौन प्राप्त नहीं करना चाहेगा? — इस श्लोक में विरोधाभास अवंकार है. ८.

काव्य-८ उपर प्रवचन

नवमी.

तवानवस्था परमार्थतत्त्वम्,
त्वया न गीतः पुनरागमश्च।

દૃષ્ટં વિહાય ત્વમદૃષ્ટમૈષીઃ,

વિરુદ્ધવૃત્તોઽપિ સમઞ્જસસ્ત્વમ્ ॥

અનવસ્થા કો પરમ તત્ત્વ, તુમને અપને મત મેં ગાયા,
કિન્તુ બડા અચરજ યહ ભગવન્, પુનરાગમન ન બતલાયા.
ત્યો આશા કરકે અદષ્ટ કી, તુમ સુદષ્ટ ફલ કો ખોતે,
યો તબ ચરિત દિખે ઉલટે સે, કિન્તુ ઘટિત સબ હી હોતે.

ધૂન લાગી છે ધૂન એને. એ આત્મા જાગીને ઊભો થાય અને ઓલા છોકરાને સર્પ કરડ્યો હતો એ ફડાક જાગીને ઊભો થઈ ગયો. સમજાણું કાંઈ? સ્તુતિ કરે છે ને. કુદરતી પુણ્યનો યોગ એવો આવ્યો કે છોકરાને ઓલો સર્પ કરડ્યો અને લાવીને નાખ્યું મડદું ભગવાનની સામે. મંદિરમાં ઓલો ભક્તિ કરતો હતો એનો બાપ. સામું જોયું નહિ સામું. જોયું ભગવાનની સામું. પરની સામું જોયું નહિ. એમાં પુણ્યના પલટા એવા ફડાક દઈને થયા (કે) આળસ મરડીને ઊભો થયો. ઓહોહો..! આ પ્રભા! આ ભગવાનની મહિમા! અરે..! મડદા જાગતા થાય કહે છે અહીં તો. સમજાય છે કાંઈ? એમ ચૈતન્ય મહાપ્રભુની સામું જોવે એ જીવનમાં મરી ગયો એ જાગતો થાય. શેઠી! આ ભગવાનની ભક્તિ ચાલે છે. એણે ભક્તિ પણ કોઈ દિ' સાચી કરી નથી. ભક્તિનું શું રૂપ અને સ્વરૂપ છે એણે કોઈ દિ' અંતરથી સાંભળ્યું નથી.

હે નાથ! 'અન્વયાર્થ :- ભ્રમણશીલતા, પરિવર્તનશીલતા...' આપે તો પરિણામનશીલ દ્રવ્યોનો સ્વભાવ બતાવ્યો છે. ભ્રમણ નામ પરિણામન એનું લેવું છે. ભ્રમણ એટલે પરિણામવાનો સ્વભાવ, બદલવાનો સ્વભાવ, એકરૂપ નહિ રહેવાનો સ્વભાવ. 'આપકા વાસ્તવિક સિદ્ધાંત હૈ...' વાસ્તવિક તો આપનો આ સિદ્ધાંત છે. 'और आपके द्वारा मोक्ष से वापिस आने का उपदेश दिया नहीं गया...' આ તો બે પલટ ખાઈ ગયું. બેય વિરુદ્ધ થઈ ગયું. આહાહા..! એક કોર કહો છો કો પલટો ખાય. વળી સિદ્ધ થાય અને પાછા જન્મે નહિ. આ પલટો ન ખાય. તારી કોઈ બલિહારી છે પ્રભુ! સમજાય છે?

મુમુક્ષુ :- પાછો થયો

ઉત્તર :- પાછો થયો નથી આ. અહીં તો કહે થયો એ થયો. પ્રવચનસારમાં આવે છેને ભાઈ નહિ? ઉત્પાદ એવો છે કે વ્યય વિનાનો. ગાથા છેને? હે નાથ! આત્માની સિદ્ધપર્યાય આપે પ્રગટ કરી, તો એ ઉત્પાદ થયો એ થયો. એ ઉત્પાદનો વ્યય હવે કોઈ દિ' થાય નહિ. એ ઉત્પાદના વ્યયનો અર્થ કે સંસારનો હવે ઉત્પાદ થાય એમ આપમાં બનતું નથી. એ દશા આપે જ કહી છે અને આપમાં જ હોય. બીજે હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

અને હે નાથ! આપે વ્યય કર્યો એ હવે ઉત્પાદ કોઈ દિ' થાય નહિ. આપે જે સંસારનો વ્યય નામ નાશ કર્યો, એનો કોઈ દિ' હવે ઉત્પાદ થાય નહિ. સંસારના નાશનો ઉત્પાદ હવે

નહિ અને મુક્તિનો ઉત્પાદ તેનો કોઈ દિ' વ્યય નહિ. એવી ચીજની પ્રાપ્તિ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વર આપે કરી છે. અહીં પણ એ કહે છે, પ્રભુ! આપે ભ્રમણશીલતા, પરિવર્તનશીલતા તો કહ્યું તત્ત્વ, પરિણામે એ.

'આપકે દ્વારા...' 'પુનરાગમન ન ગીતઃ' પુનઃ આગમન ન ગીતઃ 'મોક્ષ સે વાપિસ આને કા ઉપદેશ દિયા નહીં ગયા હૈ...' સમજ્યા? આગમમાં કોઈ દિ' એમ ન કહ્યું કે ભાઈ એ સિદ્ધ પાછા આવશે. પરિવર્તનશીલ છે માટે આગમમાં એમ ન કહ્યું ફરીને હેઠા આવશે. 'પુનરાગમન ન ગીતઃ' આગમમાં ન ગાયું અથવા "પુનરાગમન ન ગીતઃ" 'મોક્ષ સે વાપિસ આને કા ઉપદેશ દિયા નહીં...' સમજાણું કાંઈ? એક બોલ થયો એ.

બીજો બોલ. 'આપ પ્રત્યક્ષ ઈસ લોક સંબંધી સુખ છોડકર...' અરે..! દેખાય તેને છોડ્યા અને ન દેખાય તેને લીધા. હાથમાં આવ્યું એને છોડ્યું અને હાથમાં નથી એને ગ્રહવા માંડ્યું. શું કહ્યું સમજાણું? 'આપ પ્રત્યક્ષ ઈસ લોક સંબંધી સુખ છોડકર પરલોક સંબંધી સુખ કો ચાહતે હૈં...' પરમાત્મદેશાની પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ જે શક્તિમાં છે, પ્રગટમાં નથી એની આપે ભાવના કરી અને છતાં સુખ ઈન્દ્રિયના મળ્યા એ આપે છોડી દીધા.

'ઈસ તરહ આપ વિપરીત પ્રવૃત્તિયુક્ત હો...' આપ તો વિપરીત પ્રવૃત્તિયુક્ત છો. છતાં એ 'ઉચિતતા સે યુક્ત હૈં.' 'સમજ્જસ' એ વાત જ સમજસ અને સાચી છે. વિષયો ઈન્દ્રિયના લક્ષને છોડી દઈ, અતીન્દ્રિય ભગવાન આત્માના આનંદની પ્રાપ્તિ આપે કરી છે. આમ દેખો તો છોડે છે મળ્યું એને. ન મળ્યું એની ભાવના કરે છે. પ્રભુ! સમજસ બરાબર છે. આપે ઈન્દ્રિયાના વિષયોનું લક્ષ અને આશ્રય છોડ્યો. અતીન્દ્રિય ભગવાન આત્માના આનંદમાં ઘૂસ્યા. અનંત કાળે ન પ્રાપ્તિ થઈ એવી અતીન્દ્રિય આનંદની પ્રાપ્તિ કરી.

'ભાવાર્થ :- જબ આપકા સિદ્ધાંત હૈ કિ સબ પદાર્થ પરિવર્તનશીલ હૈં, સભી મેં ઉત્પાદ, વ્યય, ધૌવ્ય હોતા હૈં...' દરેક પદાર્થમાં નવી નવી પર્યાય ઉત્પન્ન થાય, જૂની વ્યય (થાય) અને ધ્રુવપણું રહે. 'તબ સિદ્ધોં મેં ભી પરિવર્તન અવશ્ય હોગા.' તો સિદ્ધમાં પણ પરમાત્મપદમાં પણ પરિવર્તન (થાય). કારણ કે પરિવર્તનશીલ તો સ્વભાવ કહ્યો છે આપે. 'કિંતુ આપ ઉનકે પુનરાગમન કો/સંસાર મેં વાપિસ આને કો સ્વીકાર નહીં કરતે...' પણ ત્યાંથી પાછા પડે એનો સ્વીકાર નથી. 'યહ વિરુદ્ધ બાત હૈ.' છતાં એમાં સમજસતા છે. એમ જ હોય પ્રભુ. પૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય અને એને ફરીને અવતાર? એ પરમાત્માની ભક્તિના ગુણગ્રામનું સ્તવન આ રીતે કરે છે.

'જો મનુષ્ય પ્રત્યક્ષ સામને રખી હુઈ વસ્તુ કો છોડકર, અપ્રત્યક્ષ પરભવ મેં પ્રાપ્ત હોનેવાલી વસ્તુ કે પીછે પડતા હૈ, લોક મેં વહ અચ્છા નહીં કહલાતા...' મળ્યાને છોડે અને નહિ મળ્યાને મેળવે એ સારા કહેવાય નહિ. સમજાય છે? 'પરંતુ આપ વર્તમાન કે સુખોં કો છોડકર ભવિષ્ય કે સુખ પ્રાપ્ત કરને કી ઈચ્છા સે...' ભાવના

સે ‘ઉદ્યોગ કરતે હૈં,...’ પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિનો પ્રયત્ન આપને છે. ‘યહ ભી વિરુદ્ધ બાત હૈ.’ એ તો વિરોધ છે. ‘પર જબ ઈન દોનોં બાતોં કા તત્ત્વદષ્ટિ સે વિચાર કરતે હૈં, તબ વે દોનોં બાતેં ઠીક માલૂમ હોને લગતી હૈં, જિસસે આપકી યહ પ્રવૃત્તિ ઉચિત હી ઠહરતી હૈ.’

‘યદ્યપિ પર્યાયદષ્ટિ સે સબ પદાર્થોં મેં પરિવર્તન હોતા હૈ,...’ પર્યાયદષ્ટિસે પર્યાય નામ અવસ્થા પરિણામનશીલ વર્તમાન સ્વભાવ, એનાથી બધા પદાર્થનું પરિવર્તન છે. પરિવર્તન છે. એ સિદ્ધે પરિવર્તન સંસારનું છોડ્યું, પરિવર્તન કર્યું. ‘સિદ્ધોં મેં ભી હોતા હૈ, તથાપિ દ્રવ્યદષ્ટિ સે સબ પદાર્થ અપરિવર્તનરૂપ હૈં.’ વસ્તુ તો અપરિવર્તનરૂપ છે. ‘સંસાર મેં આને કા કારણ કર્મબંધ હૈ ઓર વહ કર્મબંધ સિદ્ધ અવસ્થા મેં, જડમૂલ સે નષ્ટ હો જાતા હૈ; ઈસલિયે સિદ્ધ જીવ કિર કભી લૌટકર સંસાર મેં વાપિસ નહીં આતે, વહ આપકા સિદ્ધાંત ઉચિત હી હૈ.’ આપ વિરુદ્ધ લાગો છો પણ આપનો સિદ્ધાંત જ વ્યાજબી છે. બીજાઓના નિયમો કહેલા સિદ્ધાંતો એ બધા જૂઠા છે.

‘ઈસી તરહ આપને વર્તમાન મેં ક્ષણભંગુર ઈન્દ્રિયજનિત સુખોં સે મોહ છોડ કર સચ્ચે આત્મસુખ કો પ્રાપ્ત કરને કા ઉપદેશ દિયા હૈ. યહ સચ્ચા સુખ તબ તક પ્રાપ્ત નહીં હો સકતા, જબ તક કિ યહ પ્રાણી ઈન્દ્રિયજનિત સુખ મેં લગા રહતા હૈ.’ એ ઈન્દ્રિયજનિત સુખને ભલો માને. એ અતીન્દ્રિય સુખની પ્રાપ્તિના વેરી છે. સમજાણું કાંઈ? ઈન્દ્રિયના સુખો ઝેર છે, રાગ છે. એમ કરીને ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે. આપે અતીન્દ્રિય સુખને પ્રાપ્ત કર્યા અને ઈન્દ્રિય સુખને છોડી દીધા. હે પ્રભુ! તમે સમજસ કર્યું કામ. ભલું કામ કર્યું. એ અમારે પ્રશંસવા લાયક છે. મારે પણ અંદરના અતીન્દ્રિય આનંદની આગળ, આ ઈન્દ્રિયના સુખના કારણરૂપ ભાવનો, પણ મને અંદર આદર નથી. સમજાય છે કાંઈ? ઈન્દ્રિય સુખના કારણરૂપ શુભભાવનો પણ સત્કાર નથી. ચિદાનંદ ભગવાન અતીન્દ્રિય આનંદમય પ્રભુ! એના સત્કારમાં મારી શાંતિ અને અતીન્દ્રિય સુખની પ્રાપ્તિ, ઈન્દ્રિયસુખનું હેયપણું છે.

‘ઈસલિયે પ્રત્યક્ષ કે અલ્પસુખ કો છોડકર વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરને સે યદિ પરભવ મેં સચ્ચા સુખ પ્રાપ્ત હોતા હો તો ઉસે કૌન પ્રાપ્ત નહીં કરના ચાહેગા?’ એવી વીતરાગતાના આનંદના સુખને કોણ પ્રાપ્ત નહિ કરે? ‘ઈસ શ્લોક મેં વિરોધાભાસ અલંકાર હૈ.’ ટીકાકારમાંથી જરી નિત્ય ને અનિત્ય બધું લીધું છે ભાઈ! છેને? સર્વથા નિત્ય છે કે સર્વથા એક જ છે કે સર્વથા અનેક જ છે એ આપે સ્વીકાર્યું નથી. પ્રભુ! સમજાણું? એ આપણે આવી ગયા ને બોલો? એ લખ્યું છે જુઓ. સર્વથા નિત્ય એકત્વં ઈત્યાદિ એકરૂપ અવસ્થા તત્ અભાવો અનવસ્થા નિત્યં આત્મ તત્ત્વં. એકલું આ જ છે એમ આપે સ્વીકાર્યું નથી. નિત્ય પણ છે, અનિત્ય પણ છે, એક પણ છે, અનેક પણ છે, ધ્રુવ પણ છે, પરિણામે

પણ છે, બદલે પણ છે, એકરૂપ પણ રહે છે. સમજાય છે કાંઈ? એવા પદાર્થનો, વસ્તુનો સ્વભાવ આપે પ્રકાશ્યો અને પ્રાપ્ત કર્યો એ આપે સમજસ કામ કર્યું. એવું કોઈ દુનિયામાં બીજો દેવ કરી શકે નહિ અને બીજા દેવે એ જોયું ને જાણ્યું ને ભાળ્યું નથી.

આત્મામાં ઉતારીએ તો આત્મા નિત્યાનંદ પ્રભુ! પોતાના આનંદના સુખની દૃષ્ટિએ, ઈન્દ્રિયના સુખનું કારણ રાગને છોડી દે છે. પ્રત્યક્ષ ભાવ થાય એને છોડી દે છે. અને જે શક્તિમાં છે અપ્રત્યક્ષ છે એવા ચૈતન્યના આનંદની દૃષ્ટિ કરતાં એ પરમાનંદની પ્રાપ્તિને અભિલાષે છે. અને રાગના ભાવનો આદર કરતો નથી. એ સમ્યક્દૃષ્ટિ ચૈતન્યનો ભક્ત છે અને પ્રભુ આપનો એ ભક્ત છે. આપનો ભક્ત હોય એને ભવની ભીડ એને રહે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ભવભ્રમણની ભીડ, ભગવાન તારા ભક્તને રહે નહિ. સમજાણું? એ નિયમસારમાં નથી આવતું? અરે..! તને ભગવાનની ભક્તિ નથી. અરે..! ભવસમુદ્રના મધ્યમાં પડ્યા. આ ભવભ્રમણમાં આધાર-શરણભૂત ભગવાન આ એની તને ભક્તિ નથી તો ભવસમુદ્રના મધ્યમાં ગોથા ખાય છે. મગરમચ્છના મુખમાં છો. મધ્ય સમુદ્રમાં મગરમચ્છના મુખમાં પડ્યો છો. ભગવાનની ભક્તિ નથી એ ભક્તિ વ્યવહાર અને નિશ્ચય બેય છે હોં! સમજાણું કાંઈ? કહ્યું ને પહેલું? કીધું ને, ટોડરમલે કહ્યું ને વ્યવહાર સમકિતની પાછળ, નિશ્ચય સમકિત ગમનરૂપ, પરિણામનરૂપ છે. એમ વ્યવહારભક્તિની પાછળ નિશ્ચયભક્તિ ગમન-પરિણામનરૂપ છે. એને વ્યવહારભક્તિ અને નિશ્ચયભક્તિ સાથમાં હોય એને ભક્તિ કહેવામાં આવે છે. એકલા વ્યવહારને વ્યવહાર કહેવામાં આવતો નથી.

એટલે અહીં કહે છે કે પ્રભુ! આપને આ બધું શોભે છે. બીજાને એ વાત શોભતી નથી. એમ કરીને નવ ગાથા કરી લ્યો!

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

